

УДК 351:331.101.262

В. М. МОРОЗ

СПІВВІДНОШЕННЯ РІВНЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ У КРАЇНІ З РІВНЕМ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЇЇ ГРОМАДЯН

Зроблено порівняльний аналіз індексів політичних прав і цивільних свобод з індексами розвитку людського потенціалу, які були обраховані для України. Визначено існування залежності між рівнем розвитку трудового потенціалу країни та рівнем політичної свободи її громадян.

Ключові слова: трудовий потенціал; політична свобода; індекс політичних прав; індекс цивільних свобод; індекс розвитку людського потенціалу; “Дім Свободи”, “Програма розвитку ООН”.

There was made a comparative analysis of indexes of political rights and civil liberties with indexes of development of human potential which were counted for Ukraine. There was defined the existence of dependence between level of development of country's labor potential with level of political liberty.

Key words: labor potential; political liberty; index of political rights; index of civil liberties; human development index; Freedom House; Development Programme UNDP.

Увага з боку держави та суспільства до збереження і розвитку трудового потенціалу країни обумовлена, насамперед, його значущістю в контексті соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни. Президент України В. Янукович у черговому Посланні Президента до Верховної Ради “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році” визначив людський капітал (кадровий резерв освіченої та професійної трудової сили) як основу для стратегії розвитку України до 2020 р. “Реалізація цього потенціалу розвитку, – зазначив Президент, –дозволить вийти з кризового періоду в новій якості, з високим економічним статусом, з належним місцем у новому світовому розподілі праці” [4]. Дослідження різних аспектів процесу формування, використання та розвитку трудового потенціалу відбувалось переважно в межах економічної наукової думки, що призвело до звуження змісту цієї багатогранної категорії. Унаслідок цього виникла необхідність введення в науковий обіг спорідненої за змістом категорії “людський капітал”, основною відмінністю якої стала зміна пріоритету у визначенні ролі людини як суб’єкту економічної діяльності: з людини як суб’єкту суспільного виробництва з потребами та інтересами у сфері праці на людину як об’єкт найефективніших інвестицій у її знання, професійність, здоров’я з наступною їх реалізацією у суспільстві [6, с. 74]. Така зміна парадигми щодо ролі людини в системі суспільно-економічних відносин не може вплинути на місце та роль труда в процесі цивілізаційного розвитку. Саме труд виступає тією категорією

економічного знання яка характеризує розвиток людського прогресу та визначається як основне джерело існування суспільства та індивіда. Питання розвитку індивіда та суспільства з огляду на складність самої категорії та багатогранність системи її проявів не можуть бути об'єктивно досліджені у межах окремої сфери наукового знання. Юридичні, політичні, філософські, економічні, історичні, соціологічні, психологічні та інші суспільні науки обмежуються вивченням лише частини проблем, пов'язаних з процесом формування, використання та розвитку трудового потенціалу як окремої особистості так і держави в цілому. Тому існує нагальна потреба в дослідженні питань, пов'язаних з трудовими можливостями в межах науки державного управління як системи наукового знання, що має комплексний та міждисциплінарний характер. Крім того, з'ясування теоретичного змісту та ролі трудового потенціалу не може вирішити проблем розвитку суспільства, а лише утворює підґрунтя для подальшої практичної дії суб'єктів суспільно-економічного розвитку. Така практична діяльність може здійснюватися як на рівні окремого індивіда (організації), так і на рівні держави (суспільства). Це обумовлює розбудову відповідних механізмів рефлексії. Наприклад, на державному рівні така діяльність, перш за все, пов'язана з опрацюванням напрямів державної політики на основі аналізу стану відповідного об'єкта та політичного прогнозування його розвитку. Отже, питання системи трудового потенціалу можуть розглядатися не тільки в межах науки державного управління, а і повинні з огляду на їх соціальну значущість у процесі суспільно-економічного розвитку держави. Крім того, на нашу думку, застосування інструментарію науки державного управління в межах визначення місця та ролі трудового потенціалу в системі розвитку суспільно-економічних відносин, не лише сприятиме вдосконаленню теоретичного підґрунтя для подальших наукових пошуків, а і забезпечить практичний результат у вигляді ефективно діючої моделі формування, використання та розвитку трудового потенціалу країни.

Дослідженню різнобічних аспектів проблем формування та реалізації трудового потенціалу населення присвятили свої роботи багато вчених-економістів. До вітчизняних дослідників цієї проблеми відносяться такі: Д. Богиня, І. Бондар, М. Бібен, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мікловда, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Петюх, М. Пітюлич, С. Трубич та інші. У межах науки державного управління окремі питання формування, використання та розвитку трудового потенціалу знайшли своє відображення в роботах таких українських учених: В. Авер'янов, В. Андрушко, В. Баранчук, Т. Василевська, В. Васильченко, О. Воронько, А. Гриненко, С. Дубенко, В. Князев, В. Луговий, М. Мельник, Н. Нижник, В. Цветков та ін. Серед російських учених проблематикою трудових можливостей населення в контексті державного управління займалися Г. Атаманчук, Т. Базаров, В. Бойков, Г. Зінченко, В. Ігнатов, В. Карпичев, Н. Комарова, Т. Недашківська. Разом з тим ці дослідження були спрямовані переважно на трудову діяльність державного службовця та ефективність його праці. Висвітлення питань професіоналізму в державній службі, її організаційно-правових аспектів і шляхів розвитку в поєднанні з пошуком

перспективних напрямів вдосконалення кадрової роботи не вичерпує змісту державного управління щодо процесу формування, використання та розвитку трудового потенціалу країни, а лише розкриває окремі його аспекти в межах визначеної категорії громадян.

Дослідження різноманітних аспектів розвитку трудового потенціалу, питання ефективності його використання та вдосконалення існуючої моделі державного регулювання процесів відтворення передбачає розкриття множини зв'язків системи трудового потенціалу особистості (держави) з іншими чинниками (умовами) суспільно-економічного розвитку. Система трудового потенціалу країни включає таке:

– людські ресурси як носії трудових можливостей наявних на сьогодні та можливих у майбутньому (працездатне населення (громадяни країни), працездатне населення (не громадяни країни, які здійснюють трудову діяльність у межах національної економіки іншої країни або зможуть її здійснювати за певних умов) та населення, яке за певних умов, наприклад з часом, зможе бути віднесене до трудових ресурсів);

– трудові можливості, критеріальною оцінкою яких є їх кількісний (кількість людських ресурсів та їх розподіл за основними структурними групами) та якісний рівень (професійно-кваліфікаційний та загальноосвітній, соціально-психологічний стан тощо);

– місце реалізації трудових можливостей (рівень розвитку виробництва, ступінь його технічного оснащення та рівня автоматизації, частка доданої вартості в загальній вартості продукції, умови праці, рівень розвитку інституціонального середовища та суспільно-економічних відносин тощо) та місце і умови мешкання їх носіїв (можливість відновлення якісних характеристик робочої сили та її відтворення, рівень та якість життя громадян тощо) [3].

Саме третій елемент цієї системи було обрано для подальшого аналізу, а саме той його аспект, зміст якого розкривається через рівень розвитку інституціонального середовища та суспільно-економічних відносин. Серед множини критеріїв оцінювання цього аспекту, стан свободи (політичної, економічної, свободи совісті особистості) є визначальним у контексті розв'язання протиріччя між суспільною (державною) участю у процесі формування та розвитку трудового потенціалу та індивідуальною власністю конкретної особи на відповідні трудові можливості. Рівень індивідуальної свободи як результат взаємодії політичної, економічної свобод і свободи совісті особистості є визначальним у процесі формування мотиваційного механізму стимулювання трудової активності особистості. У межах цієї наукової публікації зроблено спробу довести існування зв'язку між рівнем політичних свобод у країні з рівнем розвитку трудового потенціалу її громадян.

Мета статті – довести існування залежності між цими категоріями на підставі аналізу показників рівня політичних свобод, обрахованих для відповідної країни та рівня розвитку її трудового потенціалу.

Визнаним лідером у дослідженні окремих аспектів політичної свободи у світі є міжнародна неурядова організація Freedom House (FH), основною метою

діяльності якої є підтримки демократії, політичних свобод і прав людини. ФН була заснована 1941 р. у Нью-Йорку як агенція з підтримки участі США у Другій світовій війні. Пізніше предметом уваги ФН стали питання ідеологічного характеру (боротьба проти маккартизму) та расової рівності. Починаючи з 1973 р., ФН на постійній основі розпочала дослідження політичних прав і свобод у світі, результати якого оприлюднюються в щорічному звіті організації [7].

Сучасний стан розвитку організаційної структури ФН дозволяє охопити дослідженнями майже всі країни світу. Основою інформаційної бази дослідження є експертні оцінки, складені регіональними експертами з прав людини, аналітиками і консультантами. Крім того, у дослідженні беруть участь політики, представники недержавних організацій і ЗМІ. “Свобода” країни оцінюється з прийняттям до уваги індексу політичних прав (political rights – PR) та індексу цивільних свобод (civil liberties – CL). Кожен з індексів змінюється від 1 до 7 балів (1 бал відповідає ідеальному стану з додержання політичних прав та цивільних свобод, 7 – найбільше відхилення від ідеалу). На основі рейтингу країни поділяються на три групи: вільні або країни з ліберальною демократією (від 1 до 2,5 бала); частково вільні або країни з електоральною демократією (від 3 до 5 бала); залежні або країни з авторитарним політичним режимом (5,5 – 7 балів). У вільних країнах громадяни забезпечені політичними і громадянськими свободами. Частково вільні країни характеризуються певним їх обмеженням. У залежних країнах політичний процес перебуває практично під повним контролем держави і рівень свобод оцінюється як надмірно низький [5, с. 10–11].

Розрахунок індексу PR відбувається з прийняттям до уваги можливості громадян щодо вільної участі в політичному процесі (право вільно обирати; наявність альтернатив для вибору; участь в політичних партіях та громадських організаціях тощо). Наприклад, до основних напрямів оцінювання політичних прав включено три категорії питань: виборчий процес (три питання); політичний плюралізм (чотири питання) та діяльність національного уряду (три питання). Розрахунок індексу CL передбачає дослідження питань, пов’язаних з верховенством права та особистої автономності людини (втручання держави в повсякденне життя громадянина). У свою чергу, до основних напрямів оцінювання цивільних свобод включено чотири категорії питань: свобода висловлювання думки (чотири питання); діяльність неурядових асоціацій та об’єднань громадян (три питання); верховенство права (чотири питання) та особиста автономія людини та її права (чотири питання). Аналіз отриманих результатів відбувається відповідно до шкали оцінювання значущості того чи іншого фактору, де 0 балів (мінімально можливе значення) нараховується за найменший прояв визначеного питання, а чотири бали (максимально можливе значення) відповідає найбільшій значущості відповідного фактора прав або свобод людини. Таким чином, максимально можлива кількість балів у підсумковій оцінці політичних прав становить – 40 балів (10 питань по чотири бали), а для цивільних прав – 60 балів (15 питань по чотири бали). Слід звернути увагу на існуванні так званих дискреційних питань для групи політичних прав,

які виступають додатковими до 10 питань основної частини. Перше дискреційне питання (А) пов'язано з існуванням у країні дослідження політичного режиму у вигляді традиційної монархії, що безумовно, не дає можливості набрати бали за виборчий процес. Зміст цього питання пов'язано зі з'ясуванням наявності в державі діючого механізму діалогу влади із суспільством та обговорення напрямів державної політики. Відповіді на це питання також дають можливість країні отримати бали від одного до чотирьох. Друге дискреційне питання (В) є актуальним для країн (територій), які перебувають під окупацією іншої країни. Питання стосується з'ясування напрямів поведінки окупаційної влади щодо етнічного складу країни, культури її народів, балансу політичних сил тощо. Відповіді на це питання також дають можливість країні отримати бали від одного до чотирьох, але на відміну від дискреційного питання А, отримані бали вичитають з отриманої суми за підсумками оцінювання інших факторів прояву політичної свободи (чим гірше ситуація за відповідним параметром тим більше балів буде відраховано з загальної суми).

Загальна кількість отриманих балів за оцінку політичних прав і цивільних свобод перераховується на відповідний індекс. Методику перерахунку балів в індекс подано в табл. 1, 2. Інколи поряд з отриманим індексом фахівці ФН роблять позначку у вигляді стрілочки, яка вказує на тенденції зміни індексу (тенденції до покращення ситуації – стрілочка вгору; тенденції до погіршення ситуації – стрілочка вниз).

Оцінювання політичних прав і цивільних свобод відбувається із залученням вихідної інформації пов'язаної з діяльністю не лише органів державної влади та місцевого самоврядування, а і з прийняттям до уваги можливостей впливу інших суб'єктів громадянського суспільства. Як правило, загальний звіт ФН складається з аналітичних статей і статистичних таблиць, зміст яких відображає загальний стан політичних прав і цивільних свобод у країнах світу з наведенням коротких довідок щодо основних подій у світі та історії їх розвитку [8]. Статистична інформація щодо індексів політичних прав (PR) і цивільних свобод (CL), які були обраховані для України та деяких інших країн світу, наведено в табл. 3.

Таблиця 1
Відповідність суми балів, отриманих за оцінку політичних прав індексу PR

<i>Кількість балів</i>	<i>Індекс PR</i>
36–40	1
30–35	2
24–29	3
18–23	4
12–17	5
6–11	6
0–5	7

Таблиця 2
Відповідність суми балів, отриманих за оцінку цивільних свобод індексу CL

<i>Кількість балів</i>	<i>Індекс CL</i>
53–60	1
44–52	2
35–43	3
26–34	4
17–25	5
8–16	6
0–7	7

Таблиця 3

Індекси політичних прав і цивільних свобод (PR та CL) для України та деяких інших країн світу

№ з/н	Країна	Рік обрахування індексу політичних прав / значення PR (CL)									
		2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002
1	Україна	3(3)	3(2)	3(2)	3(2)	3(2)	3(2a)	4(3)	4(4)	4(4)	4(4)
2	РФ	6(5)	6(5)	6(5)	6(5)	6(5)	6(5)	6(5)	5(5)	5(5)	5(5)
3	РБ	7(6)	7(6)	7(6)	7(6)	7(6)	7(6)	7(6)	6(6)	6(6)	6(6)
4	Грузія	4(3)	4(4)	4(4)	4(4)	3(3)	3(3)	3(4)	4(4)	4(4)	4(4)
5	Польща	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(2)	1(2)	1(2)
6	Чехія	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(2)	1(2)	1(2)
7	Литва	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	2(2)	1(2)	1(1)	1(2)
8	Латвія	2(2)	2(1)	2(1)	2(1)	1(1)	1(1)	1(2)	1(2)	1(2)	1(2)
9	Франція	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(2)
10	Німеччина	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(2)
11	США	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)
12	Канада	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)	1(1)

Безумовно, наведена статистична інформація, з огляду на недосконалість методики обрахування відповідних індексів, може не відображати реальний стан рівня політичних прав і цивільних свобод у країні, але варто погодитися з думкою Л. Даймонда, що “Freedom House” використовує найкращі емпіричні індикатори з тих, що існують сьогодні [2, с. 15]. Основні недоліки методології обрахування індексів політичних прав (PR) та цивільних свобод (CL), на думку Л. Раймонда, пов’язані з “визначенням величин, які фіксують розподіл між трьома типами країн (“вільні”, “частково вільні” та “залежні”) та існуванням елементу довільності” [2, с. 14]. Але, незважаючи на ці недоліки, визнання авторитету міжнародної неурядової організації Freedom House світовою спільнотою та чуттєва рефлексія громадськості на оприлюднення звітів FH дає змогу стверджувати про об’єктивність і неупередженість проведених досліджень.

Об’єктом для порівняння індексів PR та CL було обрано індекс розвитку людського потенціалу (Human development index – HDI), обрахування якого здійснюється фахівцями Програми Розвитку ООН (ПРООН). Методологічною основою для розрахунку HDI стали результати наукових досліджень Мегхнада Десаї та Амартії Сена [1, с. 461]. Серед основних складових компонентів HDI, які відображають ключові можливості в забезпеченні всього процесу людського розвитку: прожити довге й здорове життя (вимір – довголіття, яке обраховується як середня очікувана тривалість життя людини); набути, розширювати та оновлювати знання (вимір – освіченість): мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір – матеріальний рівень життя, який обраховується як ВВП на душу населення). Виходячи з показників величини HDI, експерти ООН поділяють усі країни світу за рівнем розвитку на три групи: 1) із високим рівнем розвитку, HDI – понад 0,800; 2) із середнім рівнем розвитку, HDI у межах 0,500 – 0,800; 3) із низьким рівнем розвитку HDI – менше 0,500 [9]. Разом з тим, починаючи з 2009 р. у межах групи країн з високим рівнем

розвитку (HDI – понад 0,800) фахівці ПРООН стали виділяти підгрупу країн з “дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу”, до якої в 2009 р. було включено країни, HDI яких обраховано на рівні понад 0,900, а в 2010 р. – країни, HDI яких становив понад 0,785. Крім того, критерії класифікації країн у 2010 р. зазнали суттєвих змін. Наприклад, до групи країн, які мають високий рівень розвитку людського потенціалу, були включені країни, HDI яких було обраховано в межах 0,675 – 0,784; до групи країн, які мають середній рівень розвитку людського потенціалу – 0,485 – 0,674; до групи країн, які мають низький рівень розвитку людського потенціалу, – 0,000 – 0,484. Але ці зміни не мають суттєвого значення в контексті саме цієї частини нашого дослідження. У табл. 4 подано значення HDI для України та деяких інших країн світу.

Таблиця 4

Індекси розвитку людського потенціалу для України та деяких інших країн світу [9]

№ з/п	Країна	Рік обрахування HDI / HDI							
		2010	2009	2008/	2006	2005	2004	2003	2002
1	Україна	0.710	0.796	0.788	0.774	0.766	0.777	0.766	0.748
2	РФ	0.719	0.817	0.802	0.797	0.795	0.795	0.779	0.781
3	РБ	0.732	0.826	0.804	0.794	0.786	0.790	0.804	0.788
4	Грузія	0.698	0.778	0.754	0.743	0.732	0.739	0.746	0.748
5	Польща	0.795	0.880	0.870	0.862	0.858	0.850	0.841	0.833
6	Чехія	0.841	0.903	0.891	0.885	0.874	0.868	0.861	0.849
7	Литва	0.783	0.870	0.862	0.857	0.852	0.842	0.824	0.808
8	Латвія	0.769	0.866	0.855	0.845	0.836	0.823	0.811	0.800
9	Франція	0.872	0.961	0.952	0.942	0.938	0.932	0.925	0.928
10	Німеччина	0.885	0.947	0.935	0.932	0.930	0.925	0.921	0.925
11	США	0.902	0.956	0.951	0.948	0.944	0.939	0.937	0.939
12	Канада	0.888	0.966	0.961	0.950	0.949	0.943	0.937	0.940

Наведені в табл. 3 значення індексів PR та CL в цілому корелюються з індексами розвитку людського потенціалу (HDI), значення яких подано в табл. 4. Таке співвіднесення дає підстави для констатування факту існування залежності між рівнем розвитку трудового потенціалу в країні та рівнем розвитку політичних прав і цивільних свобод:

– розвиток політичних прав та цивільних свобод на рівні “вільні” (індекси PR та CL у межах від 1 до 2,5) відповідає значенню індексу розвитку людського потенціалу, обрахованого для країн, що позиціонують у рейтингу ПРООН як “країни з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу” (залежність, що зустрічається часто) або як “країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу” (залежність, що зустрічається рідше);

– розвиток політичних прав і цивільних свобод на рівні “частково вільні” (індекси PR та CL у межах від 3 до 5) відповідає значенню індексу розвитку людського потенціалу обрахованого для країн, що позиціонують у рейтингу ПР ООН як “країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу” (залежність, що зустрічається рідше) або як “країни з середнім рівнем розвитку

людського потенціалу” (залежність, що зустрічається часто);

– розвиток політичних прав і цивільних свобод на рівні “залежні” (індекси PR та CL у межах від 5,5 – 7) відповідає значенню індексу розвитку людського потенціалу, обрахованого для країн, що позиціонують у рейтингу ПРООН як “країни із середнім рівнем розвитку людського потенціалу” (залежність, що зустрічається рідше) або як “країни з низьким рівнем розвитку людського потенціалу” (залежність, що зустрічається часто).

Висвітлення зв’язків між рівнем політичних свобод у країні та рівнем розвитку трудового потенціалу її громадян не може вирішити питання формування мотиваційного механізму стимулювання трудової активності громадян. Разом з тим отримані результати можуть стати підґрунтям для продовження досліджень за напрямом з’ясування залежності системи трудового потенціалу від рівня економічних свобод у країні та рівня свободи совісті. Визначення впливів феномену свободи на систему трудового потенціалу особистості сприятиме вдосконаленню механізму державного управління процесом формування, використання та розвитку трудового потенціалу.

Література:

1. *Гришнова О. А.* Економіка праці та соціально-трудові відносини : [підручник] / О. А. Гришнова. – К. : Знання, 2004. – 535 с.
2. *Даймонд Л.* Прошла ли третья волна демократизации? / Л. Даймонд // Полис (Политические исследования). – 1999. – № 1. – С. 10–25.
3. *Мороз В. М.* Система трудового потенціалу країни: теоретичні основи формування дефініції / В. М. Мороз // Економіка та держава. – 2009. – № 2. – С. 107–109.
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році : виступ Президента України Віктора Януковича із щорічним посланням до Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/19736.html>
5. Удосконалення методики та оцінка стану корупції в Україні : [тематична наукова доповідь] / А. І. Мокій, В. І. Волошин, М. І. Флейчук. – Львів : Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень, 2010. – (Аналітика) – Режим доступу : <http://www.niss.lviv.ua/analytics/150.htm>
6. Управління трудовим потенціалом : [навч. посіб.] / [В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Гришнова, Л. П. Керб]. – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.
7. Freedom House: A History / About Us – Washington, D.C., 2010. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=2>
8. Freedom House: Methodology / Freedom in the World – Washington, D.C., 2011. – Режим доступу : http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=351&ana_page=341&year=2008
9. 20 Years of Global Human Development Reports / 1990–2010 // Human Development Reports – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/>

Надійшла до редколегії 15.06.2011 р.